

HROTSUITHA DULCITIUSÁNAK RÉGI MAGYAR FORDÍTÁSA.

A Sándor-codex (Nyelvelméltár II. 227—238.) első ismeretője, Toldy Ferencz, annyit a benne lévő egyik darabról az Agape, C(h)ionia és Irene legendájáról észrevett, hogy az »e szentek kézen forgó legendáiktól egész tartalma szerint lényegesen különbözik.« (A magy. nemz. irod. tört. 3. kiad. 1862. II. 98.) Ennél többet irodalomtörténetírásunk atyja óta sem jegyzett fel ez érdekes kis nyelvelmélkünk tartalmáról senkisé azok közül, a kik vele jobbra persze csak nyelvészeti szempontból foglalkoztak.¹ Valószínű, hogy ezek egyike sem igen ismerte a gandersheimi apácza dialogusokba szedett legendáit, a melyeknek fölfödésével annak idején Celses Konrád akkora lelkes örömmel hangolta humanista barátait. Viszont azok meg, a kik nálunk Hrotsuitha költeményeit behatóbban ismerik vagy ismertették is,² nem igen vetettek ügyet a tanulmányaik körétől távolabb eső Sándor-codexre. Így történhetett, hogy egy 1874 óta, tehát idestova három évtizede mégis csak több kézen megfordult nyelvi és irodalmi emlékünk egyik legnevezetesebb darabjának a forrása nem ötlött előttem, legalább tudtommal, senki másnak a szemébe. Lehet különben, hogy csalódom, s talán épen e közlés visz majd az esetleges régibb felfedező nyomára.

Annyit mindjárt láttam, a mikor a nevezett codex 21—31. lapján lévő legendának Hrotsuitha »Dulcitus«-ával való feltűnő egyezését észrevettem, hogy a magyar fordító, vagy átdolgozó kissé szabadon bánt el az eredetivel. Először a kánoni legenda szerint is (Acta Sanctor. Aprilis 3. T. I. p. 245—250) *Diocletianus* idejében vértanúságot szenvedett szüzeket egy török császár elé hurczoltatja; a két császári főtisztnek pedig, *Dulcitus* és *Sisinnius*-nak, kiket a hivatalos legenda is így nevez, *Fabiusra* és *Variusra* változtatja a neveit. Ez utóbbi változtatásnak nem igen lehet az okát belátni, míg az előbbiben érdekes kortörténeti jelenséget láthatunk, minthogy magyar fordításunk kétségtelenül a mohácsi

¹ L. Zolnai, Nyelvelméleink 39. l.

² L. Heinrich G. Ném. irod. tört. és a Philol Közl. XXIII. 81—83. ll.

vész körüli időből való. Már azzal, hogy a Fabius és Varius nevek ép oly kevésbé illenek egy török császár környezetébe, mint az eredetnek Dulcitiusa és Sisinniusa, — azzal a különben sem valami sok tudású átdolgozó nem igen törődött.

Egyéb átalakításai közül a legnevezetesebb az, hogy a párbeszédet mindenütt a személyek körülményesebb megjelölésével vezeti be; továbbá, hogy az egyes jelenetek hézagait elbeszélő betoldásokkal egészíti ki, a melyek azonban jobbra alig többek kissé részletesebb didaskaliák-, szinpadai utasításoknál.

Korántse gondoljuk azonban ennek alapján, hogy az átdolgozó ezzel az eredetét talán színszerűbbé akarta volna tenni. Ez annak a jámbor szerzetesnek, a ki talán azt sem tudta, hogy mit fordít és kinek a művét ülteti át zsenge irodalmunkba, aligha juthatott az eszébe. Sőt az is kérdés, vajjon *drámául* ismerte-e fel az előtte lévő művet, a melyben ő, mint rövid előszava bizonyítja, csak a keresztény hit és szűzi tisztaság állhatatos védelmének épületes példáját látta.

Ennél sokkal többet különben maga ezen és a többi hasonló darabok szerzője, Hrotsuitha sem igen látott bennük. Mert ha joggal kezdetik is vele az irodalomtörténetírók legjelesbjei az újabbkori dráma feléledését: drámáknak azért, e szó valódi értelmében, a X. század e tűneményszerű latin íróőjének a párbeszédbe szedett legendái még sem nevezhetők. Annál kevésbé gondolhatunk, még pedig egynél jóval több okból arra, hogy ezen drámák előadásra készültek vagy kerültek volna. (Egyes későbbi, már a Celtes-féle fölfödözés *utáni* ilyenmű kísérletek e részben csak nem számíthatnak.)

A jelzett változtatásokon kívül még annyi szabadságot engedett meg magának a fordító, hogy a dialogust néhány helyütt kissé összevonva, szintén elbeszélő részletekké rövidítette. Mindezen változtatások azonban épen nem forgatták ki az eredetét a maga alakjából annyira, hogy az a még oly esetlen és helyenkint elég gyarló fordításon keresztül is azonnal felismerhető ne lenne arra nézve, a ki a Dulcitiust akár csak futólag is olvasta.

Irodalomtörténeti szempontból már most nem csupán minket, magyarokat illet, hanem a német¹ s a többi külföldi tudományt is érdekelheti az a kérdés, hogyan került hozzánk Hrotsuitha ezen darabja? Előzetesen, a kérdés behatóbb feszegetése előtt t. i., e tekintetben három feltevés lehetséges, és körülbelül mind a három egyaránt valószínű.

1. Fordításunk a Celtes-féle nürnbergi Hrotsuitha-kiadás (1501) alapján készült.

Ebben annál kevesebb a valószínűtlenség, mentül több jelét

¹ A németeknek is van a mienkkel körülbelül egy korból (1503-ból) egy Hrotsuitha-fordításuk, az »Abraham« című darabé, Werner von Themartól, egy még kiadatlan heidelbergi kéziratban.

látjuk meg annak, hogy fordítónk az említett kiadás szövegéhez szíj inkább, mint bármely máséhoz.

2. Fordítónk a Celtes-féle kiadás alapjául szolgált müncheni (eredetileg regensburgi, a St. Emmeram-kolostorból való) kézirat valamely másolatát használta.

Ez a feltevés is csak szövegkritikai alapon igazolható; valamint az a

3. lehetőség is, hogy fordításunk nem ugyan épen a Celtes kiadta nyomtatványon, hanem ennek valamely kézirati másolatán alapul, a mely eshetőség nem különbözik lényegesen az elsőtől.

Celtesnek hazánkhoz és a Sodalitas Danubianához való viszonyát Ábel Jenő nagyérdemű dolgozatai után nem kell ismertetnem; elég rá csupán hivatkoznom. Celtes második magyarországi, különösen budai tartózkodása (1497) három évvel követi nevezetes fölföldözését. Ez idő alatt Trithemiuson kívül, a kiről ezt bizonyosan tudjuk, valószínűleg mások is vettek maguknak a regensburgi Hrotsuiha-codexből akár teljes, akár csak részleges másolatokat. Ilyen könnyen kerülhetett annak a jámbor magyar léleknek eléje, a ki a török részéről mind jobban fenyegető veszedelem ellen akart intelmet és pajzsot adni, a netán hasonló kísértésbe jutható szüzek számára.

S ha már most fordításunkat a *Dulcitus* eredeti szövegével, a mint az a Barackféle gondos kiadás (Nürnberg, 1858) alapján tehető, egybevetjük: azt vesszük észre, hogy még ez a feltevés, t. i. a kézirati közbenső (a nyomtatvány előtti) másolat felhasználása fordítónk részéről a legvalóbbszínű. Ennek legszembeesőbb bizonyítékait a két szöveg egymással egykőzű alábbi kiadásában jelöltem meg jegyzeteimben. E közléshez még csak azt kell megemlítenem, hogy a magyar szöveget a Nyelvemléktár alapján adom ugyan, de utólag az eredeti kézirattal (Egyet. könyvt. 6. sz. magyar codex) is egybevetettem. Ebben a magyar részben mindazt, a mi a latin eredetiben nincsen, vagy nagyon eltérőn van meg, pl. párbeszédes alak helyett elbeszélő hangon, [] közéttem. Viszont a latin szövegben, a mely a Barack-féle kiadást követi (csak a *j* helyett van mindenütt *i*), a magyartól eltérőbb helyek * * közé vannak ékelve.

*

(21) Harom kőroztyen leanth ragattak volth el az törökök ef vittek volt čazaarnak eleyben: eggiknek volth agapes neue maffiknak Cionia harmadiknak hyrena: Ime en nektők meg irom mikeeppen űk az čazarral vetekőttenek az kőroztyen hyth melleth. ef az ű zűzefegőknek meg tartaafterth: ez okaaerth hog ha mykorth titőkeeth is oda ragadandnak tahaath ty es wgyan tegetők mynth űk tetteek az hytterth: es az zűzefegerth: Io uolna az kytől lehetne¹

¹ E bevezetés teljesen a magyar átdolgozó sajátja. A végére illesztett naivan pajkos megjegyzés pedig a másolójé. Hogy kéziratunk, legtöbb nyelvem-

[Mikorth čazaar eleyben vitteek volna őkeet, laata hođ igõn zepõk volnanak :]

Monda nekyk čazaar :

ha az kristufth meg tagadyaatok es az my tõrwenyõnkre aallotok es az my ifteninknek aldoztok. tahaath az en čazary hazamba elfõk leztõk : ef magamnak yegõffõl valaztlaak. es nektõk čazaary menyegzõõth zõrzõk merth nõmõs voltotok ef zeeffeegtõk ezõkkeeth ylleetty lenny

feelele agapes newõ zyz monda az čazaarnak :

leeg bator dolgodban : ne legyõn gondod az my menyegzõ zerzeeffõnkre merth my foha (22) az kõrõztyen neweeth meg nem tagadyok es zûzeeffegõnketh egezzen meg tart yok

Monda az čaazar :

myt akar ez : mičoda bolondfaag uagyon veleetõk

feelele agapes

mynemõ bolondfaagnak yegeeth efmerõd my bennõnk lenny :

Monda az čaazar

nylwan ualooth ef igõn nagyoth.

feelele agapes

myčoda az.

Monda az čaazar :

Imez az hog az my tõrwenyõnketh nem akaryatok tartany. de haznalatlan kõrõztyen tõrweni tar taaf vtan yaartok kiben femmy hazzon nynčen

Diocletianus :¹

Parentelae claritas ingenuitatis vestrumque serenitas pulchritudinis exigit,* vos nuptiali lege primis in palatio copulari,* quod nostri iussio annuerit fieri, si Christum negare nostrisque diis sacrificia velitis ferre.

Agape :

Esto securus curarum, nec te gravet nostrarum praeparatio nuptiarum, quia nec ad negationem confitendi nominis, nec ad corruptionem integritatis ullis rebus compelli poterimus.

Diocl.

Quid sibi vult ista, quae vos agitat fatuitas?

Agape :

Quod signum fatuitatis nobis inesse deprehendis?

Diocl.

Evidens magnumque.

Agape :

In quo?

Diocl.

In hoc praecipue, quod relicta vetustae observantia religionis, inutilem christianae novitatem sequimini superstitionis.

lékünk fennmaradt kéziratához hasonlóan, egy régiebb eredetinek a másolata, azt egyéb jelek is elárulják, így különösen a hosszú magánhangzók feltűnően következtetlen jelölése, a mely elég hanyag vagy értelmetlen másolóra vall.

¹ Az eredeti itt kezdődik.

felele agapes:

ez elyen Bezedődérth el vezt iften tegődeth. es mynd hozzaad tartozooth.

monda az čazaar

ez meg bolondwlth. vigeek el elölem,

[*Monda az maffiknak Cionia newõ ziznek.*

Te myt mondaaz]

felele Cionia

az en neenem nem bolond. de meltan az te bolondfaagodath feeddy

monda az čaazar.

ez meeg az maffiknal is bolondab vigeek el elölem Iűyen elöwe az haarmadyk [az hyrena]:

Elöwe aalla hyrena newõ zyz monda az čaazarnak

Az harmadik amazoknal kemenben zool es azt mutatya hog myndõnben nekõd ellent tarth.

monda az čazaar.

hyrena noha kyffeeb uag amazoknaal. leeg nagyob meltofaaggal naloknal.

felele hirena

Mutafd meg kerleek. my modon lennek (23)

monda az čazaar:

hayč meg nyakad az iftenõknek. es leeg az te neneydneek tanoffaagnak peldayaiul. es zabadettafnak,

felele hyrena:

azook tiztdlyeek az baaluanyokath. kyk iftennek haragyaaban akarnak esny: en az en kyraly kenettel meg kenth nyakamath megh nem zõrnyõtõm [az az zõr-

Agape:

* *Temere calumpniaris statum Dei omnipotentis. Periculum —*

Diocl. Cuius?

Agape: Tui reique publicae, quam gubernas.*

Diocl.

Ista insanit, amoveatur.

— — — — —
— — — — —

Chionia:

Mea germana non insanit, sed tui stultitiam iuste reprehendit.

Diocl.

Ista inclementius bachatur, inde nostris conspectibus aequae subtrahatur et tertia discutitur.

Hirena:

Tertiam rebellem tibique penitus probabis renitentem.

Diocl.

Hirena, cum sis minor aetate, fito maior dignitate.

Hirena:

Ostende, quaeso, quo pacto!

Diocl.

Flecte cervicem diis et esto sororibus exemplum correctionis et causa liberationis.

Hirena:

Conquiniscant idolis, qui velint incurrere iram Celsitonantis; ego quidem caput regali unguento delibutum non dehonestabo, pedibus simulachrorum submittendo.

nyőwe nem tezőm.] az baluanyok-
nak labokhoz efwen

Monda az čazaar.

az iftenőknnek ualo tiztőffeeg
teteel nem zegyőnet meegh de inkaab
igőn tiztől.

felele hyrena

my leheeth egtelemb tiztőletlen-
feeg. ef my leheth nagyob egtelen-
feeg mynth zolgaakath vgyan tiz-
tőlny mynt vrakaath:

Monda az čazaar

en azt adom tanačča tiztőlyeed
vraknak ef feyedelmeknek yftenő-
keeth. ef ne mond őketh zolgaaknak

felele hyrena

Inem zolgae az ky embőry keez-
től činaltatot es iutalmon meg vete-
tőth,

monda az čazaar

ee felee vakmerőfeeggel valo zokat
kenokkal keel el tauoztatnonk

felele hyrena

azt keuanyk my hog az kriftof-
nak zerelmeyert kenokkal zaggat-
taffonk:

monda az čazaar.

ez vak merőők my paranččolattink-
nak elent tartook lanczokkal meg
kőtőzteeffenek: es fabius feyedelem-
nek vitteffenek hóg őkeet az tőm-
lőczben veeffe es oth tarča:

(24) [Monda fabius feyedelem:
legeenyők vigetők az tőmlőczben
őkeeth azok ottan el viueek: hóg
immaar oth tartatnanak. monda
fabius egzőr nekyk:]

hoozzaatok előmben őkeeth [haad
laffaam zőmeymmel:

Diocl.

Cultura deorum non adducit in-
honestatem, sed praecipuum ho-
norem.

Hirena:

Et quae inhonestas turpior,
quae turpitudine maior, quam servos
venerari ut dominos?

Diocl.

Non suadeo tibi venerari servos,
sed dominorum principumque deos.

Hirena:

Nonne is est cuiusvis servus, qui
ab artifice pretio comparatur, ut
empticius?

Diocl.

Huius praesumptio verbositatis
tollenda est suppliciis.

Hirena:

Hoc optamus, hoc amplectimur,
ut pro Christi amore suppliciis
laceremur.

Diocl.

Istae contumaces nostrisque decre-
tis contraluctantes catenis inretian-
tur, et ad examen Dulciti praesidis
sub carcerali squalore servantur.

Dulcitius:

Poducite, milites, producite,* quas
tenetis in carcere!

Azok ottan ky hozaak az tőm-
lőczbőöl.]

Monda fabius

[hog' laata őket] mel' zeepőök
mel' nōmōs leanyok ezők

mondaanak az legendyők
bizonyauaal hog' zepők.

monda fabius
megfogattatam nekyk zepfegőkkel.

mondanak az legendyők
hyzzők azth,

monda fabius
alletom² hog' zeretfegőmre von-
hatom őket

mondanak az legendyők
nehezen tehetőd zereet,

monda fabius
my okaerth

mondanak amazok
merth erős hitőweek [az az erős
hitők vagyon,]

monda fabius :
zepőn zolok en nekyk,

mondanak amazok
nem gondolnak veelee,

Monda fabius
en ottan kennal fogook hozzayok,

mondaanak amazok.
awaal fem gondolnak,

monda fabius.
haath megyőnk,⁴

Milites :

Ecce, quas vocasti !*

Dulc.

Papae ! quam pulchrae, quam
venustae, quam egregiae puellulae !

Milites :

Perfecte¹ decorae.

Dulc.

Captus sum illarum specie.

Milites :

Credibile.

Dulc.

Exaestuo³ illas ad mei amorem
trahere.

Milites :

Diffidimus, te praevalere.

Dulc.

Quare ?

Milites :

Quia stabiles fide.

Dulc.

Quid, si suadeam blandimentis ?

Milites :

Contempnunt.

Dulc.

Quid, si terream suppliciis ?

Milites :

Parvi pendunt.

Dulc.

* Et quid fiet ?

¹ Celtes : *perfecto*.

² V. ö. az eredetivel !

³ Itt a fordító vagy félreértette az *exaestuo* szót, vagy a hozzá nagyon hasonló *existimo* lehetett az eredetijében.

⁴ V. ö. az eredetivel, a melynek alapján *hát mit tegyőnk?* lenne e helyütt várható.

mondaanak amazok.

laaffad,

monda fabius

veeffetők űketh imez palotaaban
haad nezheffem űket gyakran:

[Azok ottan oda veeteek, mikort
immaar oth tartathnak:]

keerde az űrzõðketh fabius.
myth mywelnenek eyiel.

mondaanak űk.
mynd ymatkoznak,

monda fabius:
menyõnk el (25) oda hozzaaiok.
[es hóg oda mentenek volna.]

monda fabius.
Ime en bee megyõk hozzaaiok.
vaariatok meg ith ty engõmet az
ayto elõðth mert en ma velõk akarok
lennõm. ef en kewanfaagomnak
elegeeth akarok tennõm,

mondanak amazok.
menyel meg uaronk,

[hóg bee kezdõth volna menny.]

monda Agapes newõ zyz.
valaky az ayton vagon.

¹ Celtes: *strepit prae.*

Milites:

Praecogita.*

Dulc.

Ponite illas in custodiam,* in
interiorem officinae aedem, in cuius
proaulis ministrorum servantur vasa.

Milites:

Ut quid eo loci?*

Dulc.

Quo a me saepiuscule possint
visitari.

**Milites:*

Ut iubes.*

Dulc.

Quid agant captivae sub hoc
noctis tempore?

Milites:

Vacant hymnis.

Dulc.

Accedamus propius.

**Milites:*

Tinnulae sonitum vocis a longe
audiemus.*

Dulcitus:

Observate pro foribus cum lucer-
nis, ego autem intrabo et vel optatis
amplexibus me saturabo.

Milites:

Intra, praestolabimur.

Agape:

Quid strepat pro¹ foribus?

monda hyrena:
az bodogtalan fabius akar be iőni

monda Cionia.
vr iften oltalmazzon:

monda Agapes
Amen:

[Azon közben igőn kezdenek az fazokak es az főddők ég mafra zőkdőfny kyk oth tartatnak vala az haaznak ég zezeleettiben,]

monda Cionia
my dologh ez:

felee hyrena.
Im meg laatom, [lataa üteth haat igőn őlelgetty ef apolgatya az fazokakath,]

monda az löbbynek
Imee ez bolondnak el vezőth ezzee: aletya azt hogh my velőnk vagon, [myth ot őelekődneyek fabius nem tyrheetteek ymezők mywettetlen.¹]

Monda hyrena
mynd arczaya mynd kezza olyan mynth zereőőnek. Rwhaya ondok zőrnő

Hirena:
Infelix Dulcitus ingreditur.

Chionia:
Deus nos tueatur!

Agape:
Amen.

Chionia:
Quid sibi vult *collisio ollarum, caccaborum et sartaginum?*

Hirena:
Lustrabo. *Accedite, quaeso, per rimulas perspicite!

Agape:
Quid est?*

Hirena:
Ecce, iste stultus, mente alienatus aestimat, se nostris uti amplexibus.

**Agape:*
Quid facit?

Irena:
Nunc oilas molli fovet gremio, nunc sartagines et caccabos amplectitur, mitia libans oscula.

Chionia:
Ridiculum.*

Hirena:
Nam facies, manus ac vestimenta adeo sordidata, adeo coinquinata, ut nigredo, quae inhaesit, similitudinem Aethiopsis exprimat.

¹ nevetetlen.

monda agapes

Illik hog kőwül es olyannak
laattafeek mykeppen belől byrtatik
ördögtül lelkeeben,

Monda hyrena.

Am ky akarna menny. laffok myt
zolak zolgay hóg lattyaa ez
keppen ky menny üteth,

[hog laataak] az *legenyők*
mondaanak

my ördög ez ky reank iő. fwf-
fonk el.

monda fabius:

howa (26) futtok: vaaryatok
meg. es vigetők az vylaaggal az en
haazamban:

mondanak az legenyők:

zaawa olyan mynth vronknak:
de az keepe olyan mynt ördögneek
fuffonk azerth,

monda fabius nekyk:

čazaar eleyben megyők. ef myt
raytam tetteenek neky meg panaz-
lom:

[hog az ayto tartook laattak
volna meg yiedenek túle alaa vereek
az gradiččon. ef meg hagyak neky
hog többbe oda ne menne:]

fabius [nag yaygaataaffal]

ezt kezde mondanya

Ime mel' zeep telteel en valek
mel' igón tiztöltetóm valeek Im
malth valaky laath myndón wtal
myndón fut túlem. el megyők

¹ Kézír. *ingredi*, Celtes: *egredi*.

Agape:

Decet, ut talis appareat corpore,
qualis a diabolo possidetur in mente.

Hirena:

En, parat regredi.¹ Intendamus,
quid illo egrediente agant milites,
pro foribus expectantes.

Milites:

Quis hic egreditur *daemoniacus,
vel magis ipse* diabolus? Fugiamus!

Dulc.

Milites, quo fugitis? State, expec-
tate, ducite me cum lucernis ad
cubile.

Milites:

Vox senioris nostri, sed imago
diaboli. Non subsistamus, sed fugam
maturemus. *Phantasma vult nos
pessum dare.*

Dulc.

Ad palatium ibo et, quam abiec-
tionem patior, principibus vulgabo.

**Dulc.* Ostiarii, introduce me in
palatium, quia ad imperatorem habeo
secretum.

Ostiarii: Quid hoc vile ac dete-
stabile monstrum, scissis et nigellis
panniculis obsitum? Pugnis tunda-
mus, de gradu praecipitemus, nec
ultra huc detur liber accessus.*

Dulcitus:

Vae, vae! quid contigit? Nonne
splendidissimis vestibus indutus to-
tusque corpore videor nitidus, et
quicumque me aspicit, velut horri-

feleffegőmhöz el meg kérdöm tûle
mynth uágon dolgom, [haat Im
eleyben id nag iay vezzikkel, hog
laata]

monda neky.

my lelt lam bolond uag hog
mindönök tegöd mywetnek,¹

monda fabius

Immaar ertöm hog ú ördögfe-
gőkkel čalattam meg,

monda feleffege.

ez enneköm nag zegön ezön en
igön bankodom hog en nem tuttam
hog igen vagyon dolgod,

monda fabius

azt paranččolom hog előwe hoz-
zaaffanak az gonoz leanyok el
ruhayokath rolok le vonyyak el ez
el' dolgokerth iélőnk nylwan meg
mywetteffenek³ el meg töresseenek,

[el menenek] az *legendök* [el meg
iőwenek] *mondanak*

čak heyaaban munkalkodonk
mert ruhayok teltőkhöz ra (27) ga-
doth. vronk keedeg igön aluwan
hortyoo: Menyönk el az čazaarhoz
mondyyok meg neky mynd ezőkeeth,

[hog meg montaak volna] *monda*
az *čazaar.*

igön baanom hog yg uaygon az
dolog, dee hog ez hytwan zőme-
lyőök el ne hygyeek magokath.

¹ nevetnek

² E helyütt a fordító eredetijét félreértette, vagy pedig nem a Celtes-féle nyomtatvány, hanem annak, illetőleg az alapjául szolgált kéziratnak hibás másolata volt előtte, a mely feltevés a főt megjelölt esettel is erősödik.

³ Nevetnessenek.

bile monstrum fastidit! Ad coniugem
revertar, quo ab illa, quid erga me
actum sit, experiar. *En solutis
crinibus egreditur, omnisque domus
lacrimis prosequitur.*

Coniux:

Heu, heu! mi senior Dulciti,
quid pateris? Non es sanae mentis?
Factus es in derisum christicolis?

Dulc.

Nunc tandem sentio, me illusum
illarum maleficiis.

Coniux.

Hoc me vehementer confudit,
hoc praecipue contristavit, quod,
quid patiebaris, ignorasti.²

Dulc.

Mando, ut lascivae praesententur
puellae, et abstractis vestibis pub-
lice denudentur, *quo versa vice,
quid nostra possint ludibria, expe-
riantur.*

Milites:

Frustra sudamus, in vanum
laboramus. Ecce, vestimenta virgineis
corporibus inhaerent *velut coria.*
Sed et ipse, qui nos ad exspolian-
dum urgebat, praeses, stertit sedendo,
nec ullatenus excitari potest a somno.
Ad imperatorem adeamus ipsique
rerum, quae geruntur, propalemus.

Diocl.

Dolet nimium, *quod praesidem
Dulcitiium audio adeo illusum, adeo
exprobratum, adeo calumniatum.*

ef hog az iftenőknek, ĩwfolaaft ne meryenek tenny. variuſth valaztom hozzayok hog ũ kenzaaffa ũketh,

monda variuſ az legenyőknek.

hol uannak az hytwan leanyok kiketh nekŕm kenzatnom keel hozzaak elŕmben az ketteyth hyrenath hagyak oth, ne talam hamarban meg teer. ha imezŕknek kennyokath² nem laatyá,

[El hozzaak ũkeet]

monda nekyk vaarius.

agapes es cionia engedetyŕk en tanaĉĉimnak aldozzaatok az iftenőknek,

mondanak ũk.⁴

az ŕrŕk attya iftennek ef fywnak ef zent lelŕknek zŕnetlen aldozonk,

Sed, ne viles mulierculae iactant¹ se impune nostris diis *deorumque cultoribus* illudere, Sisinnium comitem dirigam ad ultionem exercendam.

Sisinnius:

O milites, ubi sunt lascivae, quae torqueri debent, puellae?

**Milites:*

Affliguntur in carcere.*

Sisinn.

Hirenam reservate, et reliquas producite.

**Milites:*

Cur unam excipis?

Sisinn.

Parcens infantiae.* Forte facilius convertetur, si sororum praesentia³ non terrebitur.

Milites:

Ita. — Praesto sunt, quas iussisti.

Sisinn.

Praebete assensum, Agapes et Chionia, meis consiliis!

**Agape:* Si praebebimus?*

Sisinnius: Ferte libamina diis!

*Chionia:*⁵

Vero et aeterno Patri eiusque coaeterno Filio sanctoque amborum Paraclito sacrificium laudis sine intermissione libamus.

¹ Celtes: *iactent*.

² V. ŕ. az eredetivel!

³ V. ŕ. a fordítással!

⁴ A fordító itt is nagyon félreértette az eredetit.

⁵ A kéziratban és ennek pommersfeldi másolatában is *Hirena*, a mit Celtes az előzőkre való tekintettel kiigazított, de fordítónk ez igazítást aligha látta, mert akkor valószínűleg elfogadja és követi vala. Így ellenben magától igazított e helyen, a mi újabb megerősítője annak a feltevésnek, hogy fordításunk a kézirat valamely másolatán alapszik és nem a nürnbergi kiadványon.

monda variuf

azt en ty nektők tanačča nem adom fõõth meeg kennal ef attul tiltlaak.

monda agapes

ne tilč mert foha nem aldozonk az baluanyoknak.

monda Variuf

ne legetők kemen zywúeek. aldozzaatok az baluanyoknak. ha keddeeglen azt nem akaryatok meg õletleek tytõketh čazarnak hagyaffa zereneth,

monda cionia

Illik hog čazarnak engeg az my halalonkra kinek my paranččolattit wtalyok:

Monda ottan variuf.

legenyők (28) fogyaatok ez karomlookath ef vessetõkh¹ a tõzben:

[fogaak ottan zegenyõkketh ef kezõkkeeth labokath meg kõtõzeek ef az tûzben veettek: de az vr iften imelyen nag čodaath teen velők hog sem ruhayok sem hayok sem teltők meg nem eegge de ha mint čak el aluttak volna lelkõket iftennek meg adaak,]

Sisinn.

Hoc vobis non suadeo, sed poenis prohibeo.

Agape:

Non prohibebis, nec umquam sacrificabimus daemoniis.

Sisinn.

Deponite virtutiam cordis et sacrificate. Sin autem, — faciam vos interfectum iri iuxta praeceptum imperatoris Diocletiani.

Chionia:

Decet, ut in nostri necem obtemperes iussis tui imperatoris, cuius nos decreta contempnere noscis; *si autem parcendo moram feceris, aequum est, ut tu interficiaris.*

Sisinn.

Non taretis, milites, non taretis, capite blasphemias has et in ignem proicite vivas!

**Milites:*

Instemus construendis rogis et trademus illas bachantibus flammis, quo finem demus conviciis.

Agape:

Non tibi, Domine, non tibi haec potentia insolita, ut ignis vim virtutis suae obliviscatur, tibi obtemperando. Sed taedet nos morarum; ideo rogamus, solvi retinacula animarum, quo extinctis corporibus tecum plaudent in aethere nostri spiritus.

¹ kéziratban *vessetõlh.*

Monda varius:
Hozzatok ky hyrenath is

[hog ky hoztaak volna.]

monda neky varius
Iyeg meg az te nenednek halalokon. ef ne akar' vgyan el vezny mynth űk

Monda hyrena:
akarom en az ű peldayokkaat halwan kőwetny. kinek myatta erdőmlyek ű velők őrdőköl őrdőkke vigadny.

monda neky varius.
en azt mondom fogagh zooth engeég en tanaččomnak.

monda hyrena
nem engedők en būnre tanaččozonak.

felelee varius
ha nem engecz nem hamar őleleek meg. de nag hozzw kenokath teteetők raytad.

Monda hyrena
meńeuel nagyobban győtretőm: anńeual nagyobban fel magaztatom,

monda neky varius.
Az kenokath nem felőd. olyaat tezők raytad hog kytől felz,

monda hyrena.
valamyt en raytam tezz mynd meg győzőm kriftul fegeččegewel,

¹ Celtesnél: *horresces.*

Milites:

O novum, o stupendum miraculum! Ecce animae egressae sunt corpora et nulla laesionis repperiuntur vestigia; sed nec capilli, nec vestimenta ab igne sunt ambusta, quo minus corpora.*

Sisinnius:
Proferte Hirenam.

**Milites:* Eccam.*

Sisinn.
Pertimesce, Hirena, necem sororum, et cave perire exemplo illarum.

Hirena:
Opto exemplum earum moriendo sequi, quo merear cum his aeternaliter laetari.

Sisinn.
Cede, cede meae suasioni.

Hirena:
Haud cedam facinus suadenti.

Sisinn.
Si non cesseris, non citum tibi praestabo exitum, sed differam et nova in dies supplicia multiplicabo.

Hirena:
Quanto acrius torqueor, tanto gloriosior exaltabor.

Sis.
Supplicia non metuis? Admovebo, quod horrescis.¹

Hir.
Quicquid irrogabis adversi, evadam iuvamine Christi.

felele varius

en az bordeelban vittetek tegõdeth. ef az te teftdõdeth oth igõn meg fõrtõztettetõm

Monda hyrena :

Iob hog az tefth meegh (29) fõrtõzteffek akar mynemõ bozzwffaa-gokkal honnem mynth az lelõk balwan ymadaffokkaal,

monda varius :

ha taarfok leez az kwrwaaknak nem zamlaltathatol ozton az zyzeknek taraffaagokban,

Monda hyrena.

Az gyõnõrõffeeq nemz keent : az zûkfeeg koronath, nem mondatik az bûnnek mire nynçen akaratyá az lelõkneek

felele varius.

heyaaban kedweztem az û yfiw-faaganak heyaaban kõnõrõltem rayta,

mondanak az legenyõk.

azt my iol tuttok hog femmy keeppen el nem hayol az û hityrõl,

monda varius.

nem kedwezõk tõbbet neky. vygetõkeel õtet az bordelban.

Monda hyrena.

nem vyznek :

felele varius.

ky tylt meg.

monda hyrena

az a ky ez vilaagot bõlçeffegewel byrya,

monda varius

no mayd meg laatom ha feqel

Sis.

Faciam te ad lupanar duci corpusque tuum turpiter coinquinari.

Hir.

Melius est, ut corpus quibuscumque iniuriis maculetur, quam anima idolis polluat.

Sis.

Si socia eris meretricum, non poteris polluta ultra intra contubernium computari virginum.

Hir.

Voluptas parit poenam, necessitas autem coronam, nec dicitur reatus, nisi quod consentit animus.

Sis.

Frustra parcebam, frustra miserabar huius infantiae.

Milites :

Praescivimus ; nullatenus ad deorum culturam potest flecti, nec terrore umquam potest frangi.

Sis. : Non ultra parcam.

**Milites :* Rectum.*

Sisinn. : * Capite illam sine miseratione et, trahentes cum crudelitate,* ducite ad lupanar * sine honore.*

Hirena :

Non perducent.

Sisinn.

Quis prohibere poterit ?

Hirena :

Qui mundum sui providentia regit.

Sisinnius :

Probabo.

monda hyrena.

baator,

[paranččola variuf hog el vyn-
neyek: azontul keeth yfiak iŭwenek
ef variufnak zolgaytul hyrenat
meg vewek ef ottan kőzzel ualo
hegnék teteere fel viueek, variuf
zolgay meg teereneek keerde űket
vrok mire ol' hamar meg iŭttek
volna. ef hog hol volna hyrena.]

mondaanak amazok
ymez heeg teteen vaĝon

Monda variuf

o ty hetook [kezde űkeeth zydnya
ef feńőgetny.]

mondaanak amazok
myt zycz myt feńőgecz

iftenők tegőd el vezeffenek ²

nam myndőnben engettőnk te
nekőd femmyben meg nem tőrtők,
(30) meg paranččolatodath:

felele variuf

laam paranččolam hog ez zoo
fogadatlan dagaalyof leanth az bor-
delban vygetők. [mire nem vittetők,]

mondanak amazok,
mert keet yfyaaak iŭwenek azth
mondaak hog te kŭlteed űketh hog
hyrenath az heeg tettere vygeek.

felele variuf

Nynčen hyrőmmel,

¹ Celtes: *blasphemae*.

² Ezt a fordító félreértette, mert Sisinnius (Varius) helyett a katonákkal mondatja.

Hirena:

Ac citius libito.

**Sisinnius*: Ne terreamini, mili-
tes, fallacibus huius blasphemiae ¹
praesagiis.

Milites: Non terremur, sed tuis
praeceptis parere nitimur.

Sisinnius: Qui sunt hi, qui nos
invadunt? Quam similes sunt mili-
tibus, quibus Hirenam tradidimus!
Ipsi sunt. Cur tam cito revertimini?
Quo tenditis tam anhelii?

Milites: Te ipsum quaerimus.

Sisinnius: Ubi est, quam traxi-
stis?*

Mil.: In supercilio montis.

**Sis.*: Cuius?

Mil.: Proximi.*

Sis.: O insensati et hebetes *to-
tiusque rationis incapaces!*

Milites: Cur causeris? Cur voce
et vultu nobis minaris?

Sisinnius: Dii vos perdant!

Milites: Quid in te commisimus?
Quam tibi iniuriam fecimus? Quae
tua iussa transgressi sumus?

Sisinnius:

Nonne praecepi, ut rebellem deo-
rum ad turpitudinis locum trahe-
retis?

Milites:

*Praecepisti, nosque tuis praecep-
tis operam dedimus implendis,* sed
supervenere duo ignoti iuvenes,
asserentes, se ad hoc ex te missos,
ut Hirenam ad cacumen montis
producerent.

Sis.

Ignorabam.

mondanak az legenyők

my iol emeryők¹

(*Varius*) minemük valanak
[merth] fenős ruhayok vala ef igõn
zeep orczayok.

wtannok menenk ef egyyk iogya
felõl maffik Balya felõl vala hyre-
nanak, mynketh haza tereettenek
hog nekõd hyre tennõyök,

Monda varius.

Illik hog louamra fel ylyek ef
kyk voltanak kyk minkeeth igen
meg çaltanak. meg kereffem.

[az legenõk is el menenek veele.]

[Imee hog az heghõz iuttanak
volna mynd el vezze ezõk: kezdeek
kerûlny az hegyeth de femmy
keeppen az tetere fel nem mehet-
tenek. meg laatak hyrenaath]

monda varius eg zolgaayanak.
lûd által ûteth.

[az ottan meg lûwe]

Monda hyrena variusnak.

Bodogtalan zegyõnûlteffel meg
hog elyen gyenge zûzeth tee feg-
wer nekõl te meg nem gyõzheteel

Milites:

Agnoscimus.

Sisinn.: Quales fuerunt?

Milites: Amictu splendori, vultu
admodum reverendi.

**Sisinn.*: Num sequebamini illos?*

Milites: Sequebamur.

**Sis.*: Quid fecerunt?*

Mil.: A dextra laevaue Hirenae
se locaverunt, et nos huc direxerunt,
quo te exitus rei non lateret.

Sisinnius:

Restat, ut ascenso equo pergam,
et, qui fuerint, qui nos tam libere
illuserunt, perquiram.

**Milites*: Properemus pariter.*

**Sisinnius*: Hem! ignoro, quid
agam. Pessumdatus sum maleficiis
chresticularum. En, montem circumeo
et, semitam aliquoties repperiens,
nec ascensum comprehendere, nec
reditum quo repetere.

Milites: Miris modis omnes illu-
dimur nimiaque lassitudine fatiga-
mur; et si insanum caput diutius
vivere sustines, te ipsum et nos
perdes.*

Sisinnius:

*Quisquis es meorum, strenue
extende arcum, iace sagittam,* per-
fode hanc maleficam.

**Miles.*

Decet.*

Hirena:

Infelix, erubescere, Sisinni*erubescere,²
teque turpiter victum ingemisce,*
quia tenellae infantiam virgunculae
sine armorum apparatu nequisti
superare.

¹ A fordító félreértése, a ki itt a gyorsan váltakozó párbeszédet nem fogta fel helyesen, s mint fenn látható, összezavarta.

² Celtes kiadásából hiányzik e két szó.

Monda variusf:

valamy zegyõnth vallottam mynd
kynnen zenuedõm merth tudom hog
ebben meg haalz,

Monda hyrena:

ezõn en nekõm igõn keel õrõl-
nõm, (31) te nekõd igõn bankod-
nod, mert az the kegyõtlenfegõdert
pokolra karhoztatool en kedeg mar-
tiromfaagnak paalmayat ef zyzel-
fegnek koronayath kriftul iefuftul
en iegyõffõmtul veyendõ vagyok.
kinek tiztõffeeg ef diõõffeeg mynd
õrõkkul õrõkke

Sisinn.

Quicquid dedecoris accedit, levius
tolerõ, quia te morituram haut
dubito.

Hirena:

Hinc mihi quam maxime gauden-
dum, tibi vero dolendum, quia pro
tui severitate malignitatis in tar-
tara damnaberis; ego autem martyrii
palnam virginitatisque receptura
coronam, intrabo aeterni Regis
thalamum, cui est honor et gloria
in saecula.

Meg akarom még ez alkalommal említeni, hogy a pórul járt Dulcitus és a vele szemben oly játszi kedvességgel enyelgõ szüzek szép legendája, az egésznek különben csak egy része, benne van a *Legenda aurea*ban is (c. 7. Grässe kiad. 48. l.). Innen *Pelbárthoz* is (De Temp. aestiv. XXIV. P.) eljutott, meg tõle függetlenül a *Debreczeni codex* 59—60. lapjára (Nyelvemléktár XI. 35.) Az a hasonló történet pedig, a melynek roppant kelete van a középkori és késõbbi prédikátoroknál és erkõlcstani íróknál, s a mely szerint egy házasságtörésben kalandozó férj az ábrázatában ördõghöz hasonlóvá lesz (mint Dulcitus), szintén megvan Pelbártunknál (De Temp. aestiv. XV F.). Pomeriusunk itt forrásaiul a *Liber apum*-ra (Cantipratensis népszerű példatárára) és a *Speculum exemplorum*-ra hivatkozik, a mi számos más esethez hasonlóan itt is úgy értendõ, hogy a Speculumból vette a történetet s ott találta a további utalást, a melyet lelkiismeretes szokása szerint nem mulasztott el kijegyezni. Ugyancsak az Apiarius-ból idézi e példát *Taxonyi János* is változatos tartalmú erkõlcstani munkájában, a melynek hosszú teljes címébõl a tartalmán kívül egyik fő forrását (Stengel György hasonló régiebb munkáját) is megsejtetjük.¹ Taxonyinál e történet az I. köt. (1. kiad.) 46. lapján, Stengelnél pedig kétszer is (Judiciorum divinorum etc. Tom. II. 412. és ismételten 748. l. az 1651. évi ingolstadti kiadás szerint) szintén az Apiariusból (II. 30) van meg. Találkozunk vele, hogy számos más párhuzamos helyet ne említsünk, *Meffret*nél is, a ki tudvalóleg Pelbártunknak is egyik sűrűn idézett forrása. (L. Hortulus reginae, 1612. évi müncheni kiad. I. 133 b. lapon.)

KATONA LAJOS.

¹ E hosszú cím eleje: *Az emberek erkõltseinek és az Isten igazságának Tükõrei*. Az I. kiad. Gyõrött I. köt. 1740. II. 1743. kis 8-adr.; a 2. kiad. 1759 Kassán 4-edr.; a 3. kiad. Pozsony és Pest évsz. nélkül. (1805) Landerernél, nagy 8-adr.